

9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

11. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закону України від 07.06.2001 № 2493-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>

12. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.

13. Світличний О.П. Щодо вдосконалення діяльності виконавчих органів у галузі земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 9. С. 153–155.

14. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

15. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

*Дем'янчук Тетяна Дмитрівна,
докторант Національної академії
внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент*

ЕТИМОЛОГІЯ ТА ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ТОТАЛІТАРИЗМ»

Впродовж останніх років в Україні відбувається злет демократичних ідеалів та ліберального типу правової ідеології. Для посттоталітарної держави, ці явища є закономірними та винятково позитивними. Однак позитивна трансформація

суспільної свідомості не відбудеться без участі науки. Особлива роль у цих процесах належить правовій науці, в якій є чимало дискусійних питань, які насамперед стосуються нашого радянського минулого. Повномасштабне військове вторгнення Росії 24 лютого 2022 року пришвидшило процеси перегляду рудиментних і стереотипних наукових концепцій, що стосувалися особливостей розвитку української державності в 1919 – 1991 рр. й визначення характеру радянського правового режиму. Як наслідок, в умовах формування соціальної правової держави, доцільно чітко визначити зміст і суть тоталітаризму, що мав місце впродовж зазначеного періоду, встановити способи його реалізації через органи державної влади, а також правову систему. Це, на нашу думку дозволить швидше подолати правові пережитки радянської епохи, кваліфікувати радянський правовий режим, як тоталітарний, продемонструвати не тільки масштаби порушень прав людини в СРСР, а й вказати на планові дії влади стосовно обмеження національних і політичних прав українців. Важливо також зрозуміти місце і роль окремих органів влади, зокрема правоохоронних, які в більшості випадків виступали інструментом тиску на громадян, що не поділяли офіційну державну ідеологію. Вивчення тоталітаризму важливе й з огляду на те, що й впродовж останніх десятиліть в Україні мали місце встановлення окремих елементів тоталітаризму.

Саме поняття «тоталітаризм» є відносно новим. Вперше, його використали 1923 р. в Італії саме для характеристики правового режиму Б.Мусоліні, а наукове трактування термін отримав у 1952 р., коли в його зміст вкладали наступне: «закрита і нерухома соціокультурна і політична структура, в якій будь-яка дія – від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів – спрямовується і контролюється з єдиного центру» [3]. Впродовж наступних років, відомі політологи та філософи, зокрема Р.Арон, Х.Аренд, З.Бжезинський, К.Поппер та інші, активно досліджували суть тоталітаризму. Як наслідок, традиційними рисами тоталітаризму прийнято вважати: 1) монополію однієї політичної сили (партії); 2) домінування єдиної правової ідеології, що стає державною і загальнообов'язковою; 3) контроль з боку держави за засобами

переконання; 4) політизація та ідеологізація суспільства; 5) репресії та терор, як основні інструменти досягнення контролю над суспільством [4, с. 72].

Ми погоджуємося із наведеними ознаками, однак, з правової точки зору їх необхідно конкретизувати і систематизувати більш детально. Насамперед, потрібно зауважити, що тоталітаризм відрізняється не тільки від демократії, а й від диктатури та тиранії. Тому, на нашу думку, доцільно виокремити такі характерні риси тоталітарної держави:

- відбувається зміна всіх попередніх політичних інститутів, а основним завданням нових – є руйнування правових, соціальних та політичних традицій;

- усі ресурси держави спрямовуються на реалізацію її ідеології, а противники державної ідеології визнаються ворогами держави;

- реалізація атрофованого поняття народовладдя, коли державна політика здійснюється на основі тотальної народної підтримки (досягнення останньої відбувається через терор, придушення інакодумства, опозиції);

- повне заперечення політичної конкуренції, опозиції, в тому числі й в середовищі правлячої партії.

Варто зауважити, що єдиною ідеологічною основою тоталітарної держави є прагнення до мети, однак досягнення мети ніколи не можна визнати. Тому тоталітарна держава характеризується постійною боротьбою з внутрішніми та зовнішніми ворогами, що в свою чергу аргументує наявність репресивного державного апарату й правоохоронної системи, яка покликана не стільки слідкувати за дотриманням законності та правопорядку, а здійснювати примус проти власного народу. Як результат, для тоталітарної держави традиційним є організоване насильство, яке виправдовується відданістю державній ідеології та потребою досягнення державної мети (у випадку СРСР відбувалася систематична зміна офіційної державної ідеології стосовно побудови комунізму, соціалізму, розвиненого соціалізму). Практичним наслідком реалізації подібної державної політики було те, що цілі соціальні прошарки та групи людей перетворювалися на противників держави, переслідувалися і навіть фізично знищувалися.

В цьому контексті держава надавала необмежені права владним інституціям, що формували правоохоронну та кримінально-виконавчу систему.

Одночасно, слід вказати на ще одну ознаку тоталітарної держави, яка відрізняє її від поліцейської. У останній, правоохоронні органи діють у відповідності до правил і послідовних процедур, натомість у тоталітарній державі правоохоронні органи діють не зважаючи на закони і правила. Більше того, їх дії навмисно непередбачувані [5]. Державний апарат та владні інституції в тоталітарній державі підпорядковані волі єдиного керівника, а чинні норми права не завжди є визначальними. Яскравим прикладом в цьому випадку може бути союзна конституція 1936 р., яка так і не стала основою радянського законодавства, адже монополія у цій царині належала безпосередньо Й.Сталіну, який виступав останнім арбітром у тлумаченні марксизму-ленізму-сталінізму і тлумачив норми права на власний розсуд [5].

Ще однією особливістю тоталітарної держави є повне пригнічення або ліквідація громадянських інституцій [1, с. 14]. Як наслідок органи влади не відчувають жодної опозиції від суспільства, а пересічні громадяни втрачають будь-який інтерес до суспільно-політичних процесів, що відбуваються. В кінцевому випадку абсолютно нівелюється ідентичність особистості, індивідуальні потреби змінюються на масові (класові), а всі дії держави чи органів державної влади сприймаються як догма. У поєднанні з розгалуженим силовим апаратом, правоохоронною, кримінально-виконавчою системою, тоталітарна держава не тільки контролює суспільство, а й визначає вектор його розвитку.

Якщо говорити про радянське минуле України, то СРСР загалом і УРСР зокрема, були тоталітарними державами, адже мали усі класичні атрибути тоталітаризму: 1) концентрація влади в одному центрі (юридично в СРСР був диктат комуністичної партії, але керівник партії мав формальну зверхність над всіма і був практично одноособовим диктатором, як скажімо Й.Сталін); 2) основною опорою влади були силові або правоохоронні органи, завданням яких було не забезпечення правопорядку, а придушення опозиції та обмеження соціальних

заходів, які можуть спровокувати опозиційні настрої; 3) центральна влада не мала жодних, навіть формальних механізмів зовнішнього контролю і не обмежувалася жодними правовими нормами, а отже – була абсолютистською.

Ну і визначальною рисою тоталітарної держави, є те, що вона заради власної легітимізації, копіює усі атрибути неавтократичних режимів – конституцію, законодавчий орган, судову, правоохоронну, кримінально-виконавчу системи, тощо. Однак роль і функції цих інституцій кардинально відрізняються від традиційних. Вони насамперед є інструментом примусу й засобом забезпечення диктатури партії чи конкретної особи. Вони виступають основним інструментом боротьби з опозицією, контролюють рівень суспільної свідомості, не допускають розвиток громадянського суспільства.

Підсумовуючи, можна зауважити, що впродовж ХХ ст. існувало три основні форми тоталітаризму: італійський фашизм, німецький – націонал-соціалізм та радянський соціалізм (комунізм) [2, с. 271]. Натомість події останніх місяців дозволяють говорити про ще одну форму тоталітаризму – російський «рашизм», який, як і три вищезазначені, характеризується виразним внутрішнім авторитаризмом, диктатом однієї політичної сили, нівелюванням розвитку реальної політичної конкуренції та опозиції. Окрім того, російський «рашизм», так само, як і фашизм, націонал-соціалізм та соціалізм (комунізм) намагаються ліквідувати демократичні режими сусідніх країн.

Список використаних джерел

1. Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних режимах. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 11–16.
2. Калиніна А. О. Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 264-272.
3. Кульчицький С. В. Тоталітаризм. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>.

4. Тарасюк В. Ю. Різноманітність правових систем у тоталітарному і демократичному суспільствах. *Часопис Київського університету права*, 2020. Вип. 3. С. 71-74.

5. Totalitarianism and autocracy. The Editors of Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/totalitarianism/Totalitarianism-and-autocracy/>

Корольчук Віктор Володимирович,
т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Антропологічні причини та умови злочинності військовослужбовців полягають у наступному: а) підвищення рівня злочинності в країні в цілому спричинило його збільшення і в армії; б) руйнування деяких позитивних елементів підготовки молоді до обов'язкової військової служби, що зберігається, призводить до хронічного некомплекту новобранців за закликком, значна частина яких хворі. При цьому, відповідно до Положення про військово-лікарську експертизу, за закликком дозволяється приймати на військову службу навіть осіб, які мають різні психічні захворювання; в) у Збройних Силах та інших військових формуваннях зосереджена молодь, якій властива більш висока конфліктність, а її освітній та морально-правовий рівень нижчий, ніж у молоді в країні в цілому, що підвищує криміногенність молоді, яка проходить військову службу; військовослужбовці, які проходять військову службу на заклик, відірвані від своїх близьких, звичних умов життя, праці та відпочинку, що нерідко є соціально-психологічною основою кримінальних мотивацій; поведінка військовослужбовців, їхнє життя, побут та відпочинок максимально регламентовані, що